

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ
DERGİSİ

O T A M

SAYI: 7

ANKARA

1996

OSMANLI ZİHNİYETİNDEKİ DEĞİŞİMİN GÖSTERGESİ OLARAK SEFARETNAMELERİN KAYNAK DEFTERİ

Yrd.Doç.Dr. Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Osmanlı devletinin içerisine düştüğü çok yönlü çözümlüş ve buhranın bertaraf edilebilmesi için yönetici kadronun, bilhassa askeri ve mali alanda sürekli ıslahatlara teşebbüs ettikleri bilinmektedir. Bu bakımdan XVII., XVIII. ve XIX. yüzyılların birer 'reform çağı' olduğu söylenebilir. Başlangıçta aydın kadronun kendi bilgi ve yeteneğine dayanan ıslahatların, kesin başarı elde edilemeyişi yüzünden gittikçe zihniyet değişimine yönelmesi kaçınılmaz olmuştur. Bilhassa Avrupa devletlerinin göz kamaştırıcı gelişmesi Osmanlı yönetiminin model arayışı aşamasında, bu devletlerin yöntem ve zihniyetine ilgi duymasına yol açmıştı. Kulaktan dolma bilgilerle Avrupa'yı tanıyan Bab-ı Ali, titiz, dikkatli ve zeki sefirlerce hazırlanan sefaretnameleri okudukça Batı dünyasından daha fazla etkilenmeye başladı. Bu etki sayesinde önce Lale Devri döneminin, sonra da daha köklü ve kalıcı şekilde Nizam-ı Cedit ve mütakiben Tanzimat dönemlerinin reformlarının arka planı hazırlandı. Böyle etkili bir idari, siyasi ve toplumsal gelişmenin uzun yıllara dayalı hazırlık safhasının olması zaten kaçınılmazdır. Nitekim bu gerçeği XVIII. ve XIX. yüzyıllardaki sefaretnamelerin satır aralarında görmek mümkündür. İlim alemince yeterli düzeyde bilinmese de sefaretnamelerin bu niteliğini görmezlikten gelmek mümkün değildir.

Bu ehemmiyete mukabil sefaretnameler alanında bazı çalışmalar yapılmasına rağmen bu konuda genelde sadeleştirme düzeyinde

---

*K.T.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi. Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

kalmış veya sefaretname sahibi olan elçilerden bahsedilirken sefaretnamelerden de bahsedildiği görülmektedir¹. Bununla birlikte son zamanlarda Sefaretnamelerin önemi daha iyi anlaşılmıştır. Nitekim günümüzde Osmanlı elçileri hakkında yapılan çalışmalarda büyük bir artış görülmektedir. Gerçi henüz sefaretnamelerin bütünü üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yeterli bir düzeye gelmemiş ise de yurt dışında bu alanda yapılan çalışmalar ülkemize oranla daha ileri boyutlardadır. Türkiye’de sefaretnameler hakkındaki en genel çalışma bilindiği gibi Unat’ın eseridir². Öte yandan elçilikleri ve onların ayrı ayrı sefaretnamelerini inceleyenler bu sahadaki boşlukları kısmen doldurmaya başlamışlardır. Burada hemen şu eklemek gerekir ki, bu sahadaki çalışmalar ve yapılan araştırmalar çoğalıp gelişmekte, kütüphaneler, müzeler, ve arşivlerdeki tasnif işleri ilerledikçe sefaretname türündeki daha bir çok vesika ve metinlerin yurt içinde ve yurt dışında bulunabileceğini görmekteyiz. Yapılan eski ve yeni çalışmalar da bunu teyit etmektedir.

Bu çalışmada; sefaretname veya sefaret takriri türündeki eserlerin tarihi belge olarak kullanılmasına ve bunların Türk diplomasisi geleneğiyle, Bab-ı Ali’nin dış ve iç politikalarına yapmış olduğu tesirler üzerinde durmaya çalışacağız. aynı zamanda sefaretnamelerin ne gibi düzen ve özellikler taşıdığını tartışmaya açacağız.

Daimi elçiliklerin kurulmasıyla birlikte arşiv vesikalarımızda elçilikler hakkında bilgiler de artmıştır. Aynı zaamanda elçilik heyetlerinin gittikleri yabancı ülkelerin arşivlerinde, gazete ve mecmualarında da elçilerimizle ilgili ve özellikle onların hakkındaki bilgilerde çok büyük oranda artış olduğu gözlenmektedir³. Tabii ki içerik açısından ve sayı bakımından daimi elçiliklerin kuruluşundan sonra sefaretnamelerde bir artış olmuştur. Sefaretnamelerde ilgili

1. Son yıllara kadar sefaretnameler üzerinde yapılan a) yabancı dile çevirilenler, b) sadeleştirme ve transkripsiyonlar, c) bibliyografik ve analitik çalışmalar için bkz: M.Ü.A. Yalçinkaya, *The First ottoman-Turkish embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793-1797)*, (Basılmamış doktora tezi Birmingham Üniversitesi 1993), 16-21, 23-27.

2. F.R. U..... *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri*, (Yayımlayan B.S.Baykal, Ankara, 1987)

3. Bu tür çalışmalar için bakınız; M.A. Yalçinkaya, a.g.e. ve M.A. Yalçinkaya, “Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the first Permanent Ottoman Turkish Ambassador to London (1793-1797)”, *OTAM* 5 (1994), 385-434; E.Kuran, *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçilerinin Kuruluşu İlk elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, (Ankara, 1968); Yusuf Agah Efendi’nin İngiliz Kralı III.George’a sunacağı güven mektubu hakkındaki karikatür için bkz: *The Satirical Etchings of Wames Gillray*, Edited by Draper Hill, (London, 19923), 33.

ülkenin siyasi, askeri, iktisadi ve sosyal yapısına dair izahlar ve analizlerin yapılmış olması elçilerin dikkatli gözlem yapmalarının yanı sıra fikri ve zihni kapasitesini göstermekteydi. Seviyeli sefaretname sahiplerinin müteakip yıllarda önemli makamlara getirilmesi bu açıdan dikkat çekicidir. Nitekim daimi elçiliklerin kuruluşundan kısı bir süre sonra Reisülküttablık makamını işgal eden Ebu Bekir Ratib Efendi, Mustafa Rasih Efendi, Mahmud Raif Efendi ve Mehmed Said Galib efendi gibi şahsiyetlerin her biri sefaretnameleri olan elçiler yahut elçilik maiyetinde bulunan memurlardı. Bilindiği gibi bunlar Avrupa ülkelerinde Osmanlı devletini aktif biçimde temsil etmiş olan diplomatlardı⁴.

Sefaretnameleri incelediğimizde elçilerimizin genellikle akraba ve hizmetlilerini elçilik maiyetlerine dahil etmiş olmaları dikkat çekmektedir. Bunlardan bilinen ilk şahsiyetler Fransa'ya giden Yirmi Sekizinci Çelebi Mehmed ve oğlu Mehmed Said, Rusya'ya giden Nisli Mehmed Aga'nın oğlu, Rusya'ya giden Mehmed Emni Paşa ve kardeşi İbrahim Bey, Hindistan'a giden Salim Efendi heyetindeki Yusuf Aga ve oğlu Mehmed Emin Efendi, Prusya'ya giden Ahmed Resmi Efendi ve kayın biraderi Ahmed Azmi Efendi ve Prusya'ya giden Giritli Ali Aziz Efendi ve oğlu Selüver Efendi'lerdir. Bu elçilerin yanlarında götürdükleri yakın akrabalarının büyük bir kısmı sonraları Osmanlı hariciyesinde görev almışlardır. Hatta bu şahısların bir kısmı doğrudan elçiliklere bile atanmışlardır. Mesela Mehmed Said Efendi ve Ahmed Azmi Efendi bunların en seçkinleridir.

Esasında Osmanlı devletinde hariciye çalışanları, büyük bir ekseriyetle murahhaslarla birlikte sefaret heyetindeki görevlilerdir. Özellikle de elçi seçimi gibi çok önemli durumlarda daha önceden murahhas ve elçilik maiyetinde bulunan bürokratların tercih olduğunu görmekteyiz. Hemen şunu da ifade etmeliyiz ki, bu elçilik maiyetinde bulunanlar sadece Osmanlı dış politikasına ve hariciyesine damgalarını vurmakla kalmayıp, bundan daha önemli olarak Avrupa'daki bilim ve teknik ile kültürel alandaki bir çok yeniliklerin Türkiye'ye girmesine yardımcı olmuşlardır. Mehmed Said Efendi'nin matbaanın kuruluşundaki faaliyet ve rolünü asla unuta-

4. Fatih döneminde itibaren bilinen ilk Nişancı Cezeri-zade Mehmet Çelebi'den (1453) ve son Hariciye Nazırı olan Ahmed İzzed Paşa'ya (1922) kadar olan Osmanlı devletinin hariciye işleri ile sorumlu olan Nişancılar, Reisülküttablar ve Hariciye Nazırlarının toplu listesi için bkz: K.Girgin, **Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)**, (Ankara, 1994), 71-78.

mayız. Lale devri olarak bilinen dönem ise Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa sefaretinden sonradır ki, bu bize onun sefaretnamesinin o zamanki Türk toplumunu teknik ve sosyo-kültürel sahalarda nasıl olarak tesiri altında bıraktığını gösterir⁵. Yine Osmanlı devletine reformlar dönemini açan ve bunu bizzat uygulamaya koyan III.Selim de, Ebu Bekir Ratib Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesinden ve bu ülkenin kurumları hakkında yazdığı takrirlerden büyük ölçüde istifade etmiştir. Nizam-ı Cedit reformlarında layihalara oranla bu sefaretnamenin tesirini daha fazla olduğunu görmekteyiz⁶. Bahsedilen dönemde yapılan reformların meyve vermesinin bir sebebi de dayandığı bu fikir ve zihniyet olgunluğu idi. O devirde olduğu gibi, günümüz Türkiye'sinin hariciye politikalarının bir dönüm noktası olarak kabul ettiğimiz siyaset ve kurumlarının Nizam-ı Cedit döneminde ortaya çıkması ve şekillenmesi tesadüf değildir.

Bir imparatorluğun çökmekte olduğu ve artık ezeli düşmanlarına karşı savunmada bile çok yetersiz ve acz içinde kaldığı kesin olarak bu dönemde görülmüş ve bugün de uyguladığımız, büyük güçler ve komşu devletler arasında kısmi tarafsızlık siyasetinin temelleri bu zamanda atılmıştır. Daimi büyükelçiliklerimizin kuruluş ve esasları da Nizam-ı Cedit döneminin eseridir⁷. Bundan başka artık Türk aydınlarının, Avrupalıları doğrudan mahallinde tanıyarak, gözlemliyerek ve onların kaynaklarını bizzat kullanarak ve görerek yabancı dillerde eserler yazmaktaydılar. Bu eserlerin ilki

5. Bu sefaretnamenin e ilçiliğin osmanlılar üzerindeki tesirleri Göçek tarafından detaylı olarak tartışılmıştır. Bakınız F.M.göçek, *East Encounters West France and ottoman Empire in the Eighteenth century*. (New York, 1987)

6. Ebubekir Ratib efendi'nin Sefaretnamesi ve takrirlerinin Nizam-ı Cedit dönemine ne gibi tesirler yaptığına dair yapılan araştırmalar şunlardır: J.M.Stein "Habsburg.....ncial Institutions Presented as a Model for the ottoman Empire in the Sefaretname of Ebu Bekir Efendi", *CIEPO Colloque*'de (Wien, 26.-30 September1983), 233-50 ve "An Eighteenth-Century ottoman Observers the West: Ebu Bekir Ratip Efendi Reports on the Habsburg System of the Roads of the Roads and Posts", *AO* 10 1985 (1987), 219-312\$ C.Bilim, "Ebubekir Ratip Efendi, Nemçe Sefaretnamesi" *Belleten* 54 (1990), 261-95; E.Z.Karal, "Ebu Bekir Ratip Efendi'nin 'Nizam-ı Cedit' ıslahatında Rolü", *V.Türk Tarih Kongresi*, Ankara 12-17 Nisan 1956: Kongreye sunulan tebliğler (Ankara, 1960), 347-355.

7. Su konuda detaylı bilgi için bkz.: Yalçinkaya, a.g.e., ve Yalçinkaya, a.g.m., adlı eserlerine ve Kuran, a.g.e., Bundan başka, T.Naff, "Reform and the conduct of of Ottoman diplomacy in the reign of Selim III 1789-1807", *JAOS* 83 (1963), 295-315 ve *Ottoman Diplomacy and the Great european Powers, 1789-1802*, (Basılmamış doktora tezi california Üniversitesi, 1961); E.Z.Karal, *Selim III'in Hat-ı Hümayunları-Nizam-ı Cedit- 1789-1807*, (Ankara, 1946) ve S.Shaw, *Between Old and New The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789-1807*, (Massachussets, 1971).

Mahmud Raif Efendi'nin İngiltere'yi anlatan ve o zamana kadar alışılmamış bir tarz ve usulde Türkçe dışında Fransızca (batı dilinde) yazmış olduğu sefaretnamedir. Mahmud Raif'in yazmış olduğu sefaretname hiç bir tartışmaya mahal vermeyecek ölçüde nesneldir. o zamanki yerli ve yabancı kaynakları incelediğimizde İngiliz kurumları, toplumsal ve ekonomik durumları ve Londra şehri hakkında anlattığı konular ve verdiği bilgilerin doğru ve güvenilir olduğu ortaya çıkmıştır⁸.

Arşiv vesikalarından çıkardığımız bilgilere göre, ilk daimi büyük elçimiz olarak Londra'ya giden Yusuf Agah Efendi'nin maiyetindeki **müslüman kişizadeleri** olarak bilinen Mehmed Derviş Efendi ile Mehmed Tahir efendi de avrupa'da dil tahsili gören ilk Türk öğrencilerdir⁹. Vesikalardan anlaşıldığına göre bunların her ikisi de Sultan'a Fransızca olarak yazdıkları birer küçük risale sunmuşlardır. Böylece ilk daimi büyükelçiliğimizin eğitim ve devlet adamı yetiştirmekle ilgili görevlerinden birini ikmal etmiş olduğunu Sultan'a göstermişlerdir. Burada hemen yeri gelmişken belirtmem gerekir ki, Mehmet Derviş Efendi'nin oğlu yani Yusuf Agah Efendi'nin ağabeyinin oğlu olma ihtimali çok büyüktür. Nitekim Mehmed Süreyya'nın Sicilli Osmani adlı eserinde Mehmed Derviş adlı bir şahsın Defterdar Moralı Osman Efendi'nin oğlu olduğunu ve Osmanlı maliyesinde çalıştığını görmekteyiz¹⁰. Benim tespitlerime göre Mehmed Derviş Efendi, Osmanlı devletinin ileri gelen ailelerinden birisine mehsup olması ve bizzat elçi tarafından Londra'daki ilk büyükelçiliğin ataşesi ve hazine-darı olarak atanması, bu kuşklarımızı artırmaktadır. Ayrıca aynı aileye mensup 1797 ile 1802 yılları arasında Fransa'da ilk daimi elçi olan Moralı Seyyid Ali Efendi, Yusuf Agah ile Defterdar Moralı Osman Efendi'nin de eniştesi idi.

8. Mahmud Raif'in eserinin orijinal adı **Journal du Voyage de Mahmoud Raif efendi en Angleterre écrit par luy meme (1793-1797)**'dir. Bu yazma Topkapı Sarayı Müzesi, III.Ahmed Kütüphanesi Yazma no:3707. Eser 87 sayfadır, fakat kütüphaneciler tarafından bir sayfası fazla olarak sayılmıştır. 40.sayfadan sonra 41'in yerine 42 denilmiştir. Bu nedenle 88 sayfa olarak hesaplanır. Mahmud Raif'in bu eseri hakkında detaylı bilgi ve İngilizce çevirisi yukarıda adı geçen makalemizde vardır. Kısmi olarak Türkçeye çevirisi için bkz. C.Fıkrıhoca, "Bir Osmanlı Gözüyle İngiliz Siyasi Sistemine Bakış", **Tarih ve Toplum** sayı: 10 (1984), 65-7.

9. **BOA, Ali Emîrî Selim III** 4903 numaradaki vesikalar. Bu belgeler aşağıda bahsedeceğim nedenlerden dolayı çok önemlidir. Yusuf Agah Efendi'nin elçilğinden sonra yazılmış 1215 (1800-1801) yılını içeren dört adet belge olup, Seyyid Mehmed Tahir Efendi ile Osmanlı Maliyesi arasındaki yazışmaları içermektedir. Aynı zamanda Londra'daki kişizadelerin tahsilleri hakkında bilgi vermektedir.

10. Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmani veya Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye, II** (İstanbul, 1308-1316), 336

Sefaretnamelerin Sınıflandırılmaları

Sefaretnameler üzerinde çalışmalar zaman, mekan ve konu bakımından çok geniş bir alanı ihtiva etmektedir. Sefaretnameler sadece bizim tarihimiz açısından önemli değildir, aynı zamanda elçilerin güzergahları ile söz konusu olan ülkeler hakkında da bilgi vermektedir. Bu nedenle kendi tarihimize yönelik bilgilerin yanında gidilen ülkeler hakkında da kısmi bazen de tafsilatlı bilgiler bulunmaktadır. Bundan dolayı diplomasi alanında çalışanların bazen yanlış bilgiler vermelerine neden olmaktadır. Buna en güzel örnek Unat'tır. Unat, Mahmud Raif'in yazdığı sefaretname hakkında genel bir değerlendirme yaparken, Mahmud Raif'in İngiltere Kralı III. George'un menşei hakkında verdiği bilgi de yanlışlıklar yaptığını örnek olarak gösterir¹¹. Halbuki Mahmud Raif'in eserinde böyle bir yanlış bilgi olmadığı gibi III.George hakkında verdiği bütün bilgiler doğrudur. Sırası gelmişken hemen ifade etmek gerekir ki, Mahmud Raif'de aynen Mehmed Derviş ve Mehmed Tahir gibi Londra'da Fransızca tahsili görmüştür¹². Onun amacı sadece Fransızca bildiğini ve öğrendiğini göstermesi değildir. Belki de en büyük amacı **Tableau Des Nouveaux Reglemens De L'Empire Ottoman**'adlı Fransızca yazdığı eser ile Osmanlı devletini Avrupalılara tanıtmaktır. Bu gaye ile yazılan ve basılan ilk eser olduğunu düşünüyoruz¹³.

Osmanlı Devletinin kuruluş döneminden itibaren çeşitli yabancı ülkelere bir çok kere elçiler gönderilmiş olduğunu görmekteyiz. elçilerin veya maiyetlerindeki kilerden birinin yolculuklarını, gözlemlerini ve faaliyetlerine dair bilgileri başta Sultan olmak üzere Sadrazam ve Reisiküttab'a bildirmek amacıyla yazdıkları **namelere, risalelere, takrirlere, seyahatnamelere ve havadisnamelere** genel de **sefaretname** olarak nitelenen eserlere Fatih devrinden itibaren rastlanmaktadır¹⁴. Sefaretname türündeki bilinen ilk vesika Nemçe

11. Unat, a.g.e., 179.

12. Yalçinkaya, a.g.e., 139-140 ve Yalçinkaya, a.g.m., 417.

13. **Tableau Des Nouveaux Reglemens De L'Empire Ottoman**, Composé par Mahmoud Rayf Efendi, cudevante Secr'taire de l'Ambassade Impériale pres de la Cour d'Angleterre ve bu eser Türkçe'ye A.Terzioğlu-H.Hatemi, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli**. İngiltere Kralığı Nezdindeki, Osmanlı İmparatorluğu Sefareti Başkatibi Mahmud Raif Efendi Tarafından tertip edilmiştir, (İstanbul, 1988).

14. Fatih ve Cem Sultan'ın 25 Şubat 1495 yılında ölümüne kadarki II.Bayezid dönemlerinde Avrupalıların özellikle de Papalık ve Avusturya'nın Osmanlı devletine karşı izlemeye çalıştıkları politikalar için bkz: R.B. Mowat, **A History of European Diplomacy 1451-1789**, (London 1928), özellikle Part I, Chapter II, 'Congresses and the Eastern Question', 7-11.

devletine gönderilen Hacı Zaganos'un raporudur ki, ~~Fatih devrinin~~ ilk on yılına tesadüf etmektedir. Sefaretnamelerin sonuncusu ise İran da 1872-77 yılları arasında elçilik yapan Mehmet Tahir Münif Paşa'nın risalesidir¹⁵. Fakat bunlara bakarak daha önceki ve sonraki tarihlerde bu tür yazılmış veya basılmış eserlerin bulunmadığına kanaat getirmek doğru olmaz. Arşivlerdeki ve münferit şahısların ellerindeki eserlerin tasnif ve incelemeler ilerledikçe bu alanda bir çok eserin ortaya çıkacağı tahmin edilebilir.

Sefaretnameler veya sefaret takrirleri Osmanlı devletiyle, temasta bulundukları devletler arasındaki siyasi, ticari ve kültürel ilişkilerin içerik ve kapsamalarını araştırmaya temel teşkil edebilecek yazılı ve basılı kaynakların en elverişli ve kıymetli olanları arasındadır. Bu eserlere dayanarak dönemlerinde Osmanlıların ilişkide oldukları ve ilgilendikleri ülkelerin siyasi, askeri, sosyal ve ekonomik durumları ve kültürleri hakkında genel veya kısmi tasviri bilgi edinilebilmektedir. Sefaretnameleri yazarların çoğunluğu zeki, uyanık, yetenekli ve bürokrat olarak yetişen kişilerdir. Özellikle 18. asır ve 19. asrın ilk çeyreğine kadar sefaretnamelerin vermiş oldukları bilgilerin Osmanlıların yabancı ülkeler ve milletler hakkındaki görüş ve düşünceleri üzerinde önemli derecede tesirli bir rol oynadıkları da düşünülecek olursa önemi ve kıymeti bir kat daha belirmiş olur¹⁶.

Sefaretnameleri yazarlarının atandıkları hizmet ve görevlerinin türü ve içeriğine göre özel, genel veya her iki özelliği de bünyesinde taşıyan sefaretnameler olmak üzere üç kısma ayırmak mümkündür. Özel olanları, elçilikle görevli olanların gerçek memuriyetlerinin ne suretle yapıldığına ait takrirlerdir ki bunlar, görevin nasıl yapıldığı ve sonucunun ne olduğu kaydedilenlerdir ve çoğunlukla siyasi bilgileri ihtiva eden türdür. Özel sefaretnamelere en belirgin örnek olarak Seyyid İsmail Efendi'nin **Fas Sefaret Takriri**, Ahmed Azmi Efendi'nin **Fas Sefaret Takriri**, Seyyid Mehmed Refi'i Efendi'nin İran Sefaretnamesi ve Mehmed Namık Paşa'nın **Takrirleri** gösterilebilir. Genel olan sefaretnameler, elçilikle görevli olanların yolculuklarından itibaren dönüşlerine kadar ki zaman esnasında gezip gördükleri yerlerin idari sistemi, ekonomik

15. Unat, a.g.e., 1-46 ve A.Süslü, "Un aperçu sur les ambassadeurs ottomans et leurs sefaretname", TAD 14/25 (1981-1982), 233-260.

16. C.V.Findley, "Osmanlı Siyasal Düşüncesinde Devlet ve hukuk: İnsan Hakları mı? Hukuk Devleti mi?" Türk Tarih Kongresi. Kongreye sunulan bildiriler, (14/IX/1994).

ve sosyal hayatı, askeri durumu, kültürü, sanatı eğitim siyaseti, endüstrisi ve medeniyet seviyesi hakkında edindikleri fikir ve gözlemleri ihtiva etmektedir. Bunların en önemlileri, Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin **Fransa Sefaretnamesi**, Ahmed Dürri Efendi'nin **İran Sefaretnamesi**, Mustafa Efendi'nin **İstilah-ı Nemçe**, Mehmed Emni Paşa'nın **Rusya Sefaretnamesi**, Ahmed Resmi Efendi'nin **Prusya Sefaretnamesi**, Abdülkerim Paşa'nın **Rusya Sefaretnamesi**, Vasıf Efendi'nin **İspanya Sefaretnamesi** Mustafa Rasih Paşa'nın **Rusya Sefaretnamesi**'dir. Her iki özelliği de bünyesinde taşıyan sefaretnamelerin en belirginleri ise Mehmed Said Efendi'nin **Takriri**, Alemdar Mehmed ağa'nın, **Buhara Sefaretnamesi** ve Ebubekir Ratip Efendi'nin **Nemçe Sefaretnamesi**'dir¹⁷.

İçerdikleri konular, gözlemleri ve anlatımları bakımından bugünkü görüş ve düşüncelerimize göre bazen pek önemsiz sayılacak gibi görünen bilgiler içermekle beraber bu tür sefaretnamelerin dönemleri için olan lüzum ve önemleri küçümsenemez. Kanuni'den itibaren Avrupa ve İran ile savaştan ve ticaretten başka esaslı hiç bir ilişkiye girmeyen Osmanlı Devletinin diğer milletler hakkında bilgi elde etme ve hammadde tedarik imkanlarının çok kısıtlı olduğu ve bazen de bunlardan mahrum bulunduğu bir gerçektir¹⁸. O dönemlerde, yabancı ülkeler hakkında en doğru ve en önemli bilgi kaynaklarının, arasıra bu ülkelere gönderilen temsilcilerin gördüklerine ve işittiklerine dayanarak yazdıkları sefaretnameler, takrirler ve risaleler olduğu aşıkardır¹⁹.

Yaptığımız sefaretname tasnifleri ışığında Fatih'den 1877 yıllarına kadar tespit edilen tarihi belgelerin sayısını, bu çalışmamız so-

17. Sefaretnamelerin özelliklerine göre kısımlara ayırmayı ilk Unat başlatmıştır, bkz: Unat, a.g.e., 45.

18. Batılıların Osmanlı devletine karşı uygulamaya koydukları ticari kısıtlamalar tesirini özellikle 16.yüzyılın sonunda başlayarak 17.yüzyılda şiddetlice hissettirmiştir. Bundan dolayı Osmanlı devleti savaş için gerekli olan kaliteli hammaddeden mahrum kalmıştır. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: R.Murphey, "The Ottoman Attitude towards the adoption of Western Technology: The Role of the Efrenci Technicians in Civil and Military Applications", *Collection turcica III, Contributions a l'histoire économique et sociale de L'Empire Ottoman* (1984), 287-298.

19. Osmanlı elçileri gibi İranlı elçiler de Avrupa ülkelerine dair sefaretname türünde eserler bırakmışlardır ve bunların en meşhurlarından birisi de Mirza Ebul Hasan Han'ın 1809-1810 yılları arasında İngiltere Kralı III.George zamanındaki sefaretnamesidir. Bu sefaretnamenin İngilizce tercümesi için bkz: *A Persian at the court of King George: The Journal of Mirza abul Hasan Khan 1809-1810*, Çev: M.M.cloake. (London 1988).

nunda 48'e çıkarmak mümkün oldu²⁰. Unat ve Süslü'nün çalışmaları da yer almayan Giritli Ali Aziz Efendi'nin **Prusya Sefaretnamesi** ilk defa bizim çalışmamızda diğer sefaretnamelerle birlikte değerlendirildi²¹. Sefaretnamelerin bazıları manzum dilde yazılanları, bir kasidenin çerçevesinde bulunanları, resimli olanları, ihtirasen bazı yazmalarda bulunanları gibi önemleri ve içerikleri ikinci derecede bulunanlar sefaretnameler olduğu gibi, yabancı bir dilde yazılanları, bir çok takrirlerle sahip olanları ve genişleşmeye öncülük ve rehberlik eden layihalar türündeki ve Osmanlı dış politikasına kaynaklık edecek nevilerdeki gibi her biri kendi zamanları ve mekanları için faaliyetlere ve gözlemlere dayanılarak yazılmış birinci derecede sefaretnameler bulunmaktadır. Ayrıca bazı sefaretnamelerin birden fazla olan yazmaları yurt içinde ve dışındaki muntelif kütüphane, arşiv ve diğer benzeri yerlerde muhafaza edilmektedir.

Şekil ve Kapsam Açısından Sefaretnameler

Mahmud Raif Efendi'nin Fransızca Sefaretnamesi **Journal du Voyage de Mahmoud Raif Efendi en Angleterre, écrit par lui meme**) dışındaki bütün sefaretnameler Türkçe ile yazılmışlardır. Sefaretnamelerde kullanılan yazı çeşidi genelde yazarların geldiği ve yettiği daire ile ilgili olarak rik'a, rik'a kırması ve nesihdir. Bir kısım sefaretnamelerin müstakil bir yazma nüshası olmamasına karşılık, bunların varlığını bazı osmanlı tarihçilerinin eserleri arasında görmekteyiz ki böylece günümüze kadar korunmuşlardır. Bu sefaretnamelere örnek şunlardır: 1757-1758 yılları arasında Polonya'ya gönderilen elçimiz Mehmed Ağa'nın Lehistan Sefaretnamesi **Seyyid Hakim Tarihi**''nde (Cild V. 310-313) kayıtlıdır. Bir diğeri 1787-1791 yılları arası Buhara Hanına Nameres olarak gönderilen temsilcimiz Alemdar Mehmed Ağa'nın Buhara Sefaretnamesi **Tarih-i Cevdet** (Cilt V. 342-346) da kayıtlıdır. 1776 yılında İran'a elçi gönderilen Sümbülzade Vehbi Efendi'nin Kaside-i Tannane'si

20. Unat toplam 46 sefaretname türündeki eserden bahsederken Süslü ise 45 sefaretnameden bahseder. Süslü, Karal'ın Halet efendi'nin Paris Büyükelçiliği adlı çalışmasını sefaretname olarak gösterir. Süslü ayrıca Buhara Han'ının Çin'e elçi gönderdiği Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın **Acaibül-Letaif, Hitay Sefaretnamesi** adlı eserini Osmanlı sefaretnamesi olarak gösterir. O sadece Mustafa Kesbi Efendi'nin **İbretname-i Devlet** adlı sefaretnamesini Unat'ın çalışmasına ilave olarak verir. Bundan başka, Taceddin ve Hidayet'in raporları, Salim Efendi'nin **Hindistan Sefaretnamesi** ve Abdürrezzak Bahir efendi'nin **Risalesi Süslü**'nün eserinde yoktur. Bu farklılıkların dışında Unat ve Süslü'nün çalışmaları hemen hemen aynıdır.

21. H.A. Schmiède, **Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti**, (İstanbul, 1990).

de müstakil bir nüshaya sahip değildir. Bu eser **Divan-ı Vehbi**'nin içinde bulunmaktadır. Kaside-i Tannane bu alanda yazılanlarla karşılaştırıldığı zaman manzum türde yazılanların en iyi örneğidir.

Bunlardan başka, 1797-1798 yıllarında Prusya'ya gönderilen ilk daimi elçi Giritli Ali Aziz Efendi'nin **Prusya Sefaretnamesi**, Ahmed Schmidie tarafından yayınlanmıştır. Schmidie bu sefaretnamenin aslının nerede olduğuna dair hiç bir bilgi verememektedir²². Bazı sefaretnameler ise birleşik bir cild altında bulunmuştur. 1730 yılında Polonya'ya elçi gönderilen Mehmed Efendi'nin **Lehistan Sefaretnamesi** ile 1732-1733 yılları arasında İsveç'e elçi olarak giden Mehmed Said Efendi'nin **Istokolm Sefaretnamesi** (Mehmed Sait Efendi Takriri) aynı cild içinde bulunmaktadır. Bu yüzden bazı araştırmacılar her iki elçinin de aynı kişi olduğunu zannetmişlerdir²³.

Bazı elçilerin sefaretnamelerinin maiyetinde bulunanlardan biri tarafından yazıldığını belirtmiştik. Örneğin 1747 yılında İran'a elçi olarak giden Kesriyeli Hacı Ahmed Paşa'nın **İran Sefaretnamesi** maiyetinde mektubcusu ve vakayyinnüvis sıfatıyla bulunan şair Kırıklı Rahmi Efendi tarafından yazılmıştır²⁴. Hindistan'a elçi olarak 1744 yılında tayin olunan Salim Efendi'nin **Hindistan Seyahatnamesi** 1744-1749 yıllarını ihtiva etmektedir. Yine bu eser de elçinin maiyetinde bulunan Yusuf Ağa'nın oğlu Mehmet Emin tarafından yazılmıştır. Salim Efendi Hindistan'da ölmeden evvel vazifesini tamamlamasını Yusuf Ağa'dan rica ederek ona iş hakkında sözlü olarak da bilgi vermiştir. Böylece Yusuf Ağa, Salim Efendi'nin yerine elçilik görevini tamamlamış, oğlu Mehmed Emin de Hindistan Seyahatnamesini ikmal etmiştir. 1775-1776 yılları arasında Rusya'ya elçi gönderilen Abdülkerim Paşa'nın **Sefaretname-i Abdülkerim Paşa'sı** maiyetinde bulunan Mehmed Emin Nahifi Efendi tarafından yazılmıştır. Mehmed Emin Nahifi devrinin ileri gelen şair ve münşilerinden olarak sefaretin günlüğünü tutmak için özel olarak atanmıştır²⁶. 1793-1794 yılları arasında Rusya'ya elçi olarak gönderilen Mustafa Rasih Paşa'nın **Rusya Sefaretnamesi** de aynı şekilde elçinin maiyetine sefaret günlüğünü tutmak ve yazmak göreviyle atanan Kethüda Seyyid Abdullah Efendi tarafından yazılmıştır²⁷.

22. Schmiede, a.g.e.,

23. Unat, a.g.e., 69-73.

24. Unat, a.g.e., 86-91.

25. Unat, a.g.e., 82-84.

26. Unat, a.g.e., 129-133.

27. Unat, a.g.e., 162-168.

1810-1811 yılları arasında İran'a elçi tayin olunan Yasinci zade Seyyid Abdülvehhab Efendi'nin **Musavver İran Sefaretnamesi** maiyetinde bulunan Bozoklu Osman Şakir Efendi tarafından yazılmıştır. Yazar aynı zamanda elçinin Farsça tercümanı olup, devrin ilmiye sınıfının ileri gelenlerindendir²⁸.

1793-1797 yılları arasında İngiltere'ye gönderilen ilk daimi büyükelçi Yusuf Agah Efendi'nin adına ser katibi Mahmud Raif tarafından Fransızca yazılan **Journal du Voyage de Mahmoud Raif Effendi en Angleterre, écrit par luy meme (1793-1797)** de bu türdendir²⁹. Yine Yusuf Agah Efendi'nin **Havadisname-i İngiltere**'si de kuvvetli bir ihtimalle o sırada Sadrazam olan İzzed Mehmed Paşa'nın maiyetindekilerden biri tarafından yazılmıştır. Büyük bir ihtimalle Sadrazamın amacı elçinin göndermiş olduğu önemli raporları ve kendi hükümetinin elçiye gönderdiği önem arz eden raporları bir cild altında toplayarak daimi elçiliğin faaliyetlerini daha iyi takip etmek olmalıdır. Belki bu uygulamanın daha sonra kurulması planlanan diğer daimi elçilikler için iyi bir örnek olabileceğini düşünmüştür³⁰. 1719 yılında Avusturya'ya elçi tayin olunan İbrahim Paşa'nın **Viyana Sefaretnamesi** maiyetinde bulunanlardan Şair Nahifi veya Ömer Ağa tarafından yazıldığı tahmin edilebilir³¹. **Sefaretname-i Necati** olarak bilinen eser 1771-1775 yılları arasında Kırım ordusu komutanı İbrahim Paşa'nın esareti sırasında Rusya ve Kırım'da gözlemledikleri olayları anlatan bir eserdir. Adından da anlaşılacağı üzere bu eser İbrahim Paşa'nın maiyetinde bulunan Defteremini vekili Necati Efendi tarafından yazılmıştır. İbrahim Paşa bir diplomat olmamasına ve eser de aslında bir esaretname ol-

28. Unat, a.g.e., 206-210.

29. Bu eserin ilk sayfasının altına düşülen not "Hala Beylikci-i Divan-ı Hümayun Mahmud Raif Efendi'nin eser-i kalemidir ki, İngiltere de Devlet-i Aliyye sefiri Yusuf Agah Efendi'nin Serkatibi olup, evan-ı ikametinde lisan-ı efrenci ve hıfz-ı efrenci tahsil eylemekle fransızca lisannı üzere Agah Efendi'nin işbu sefaretnamesini tahrir eyleyüb arz eylemiştir" bu görüşümüzü teyit etmektedir. Mahmud Raif, **Journal**, 1. Bu notun daha sonradan esere ilave edilmesi kuvvetle muhtemeldir, zira Mahmud Raif Londra'dan döndükten hemen sonra Donanmayı Hümayun'da göreve başlamıştı. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Mustafa Necib Efendi, **Tarih-i Mustafa Necib: Vak-i Selimiye**, (İstanbul, 1280), 30-32.

30. Yusuf Agah Efendi'nin Londra'daki saraya götürdüğü hediyeler, Londra'daki elçiliğinin maaşları ve diğer harcamaları kendinden sonraki bütün daimi elçilikler için Osmanlı devleti tarafından standart bir örnek olarak kullanıldı. Ayrıca Yusuf Agah'ın göndermiş olduğu raporları Sultan'ın bizzat kendisinin okuduğu ve üzerlerine bazı notlar düşüğünü görmekteyiz. Yalçınkaya, a.g.e., 186-191.

31. Unat, a.g.e., 52-53

masına rağmen Rusya hakkında vermiş olduğu bilgiler eserin sefaretname sınıfına dahil edilmesine sebep olmuştur³².

Bazı elçiler görevleri dolayısıyla birden fazla sefaretname yazmışlardır. Bunlar, birden çok ülkeye tayin olan elçilerin yazdıkları sefaretnamelerdir. Ya da aynı ülke hakkında birden fazla büyüklü küçüklü yazılan sefaretnamelerdir. Ahmed Resmi Efendi ve Ahmed Azmi Efendi her biri iki farkı ülkeye ait sefaretname yazmışlardır. Örneğin Ahmed Resmi Efendi'nin 1757-1758 yılları arasında Viyana ve 1763-1764 yıllarındaki Berlin elçiliklerine ait iki ayrı sefaretnamesi vardır. Benzer şekilde Ahmed Azmi Efendi'nin 1787 yılında Fas'ta ve 1790-1792 yıllarında Berlin'de yaptığı elçiliğe dair sefaretnameleri vardır. Ebubekir Ratip Efendi'nin 1791-1792 yıllarında Viyana elçiliğine yaptığı takrirlerin sayısı ise altıdır. **Sefaretnami-i Ebubekir Ratip Efendi'nin** dışındakilerin çoğu küçük takrirler veya raporlardır. Bunlar onun Avusturya'nın müesseseleri hakkındaki gözlemlerini ihtiva eden raporlardır. Bu rapor niteliğindeki küçük sefaretnameler, Topkapı Saray Arşivinde bulunmaktadır ki, III Selim takrirleri başlatmış olduğu yenilik hareketinde kullanılmaktaydı. Asıl rapor olan Sefaretname-i Ebubekir Ratip Efendi 490 büyük sayfadan ibaret olup, birçok başlığı içeren bir layihadır. Bu eser aynı zamanda **Nemçe Sefaretnamesi** veya **Sefaretname-i Ratip Efendi** olarak da bilinir³³.

Bunlardan başka Seyyid Abdülrahim Muhib Efendi'nin 1806-1811 yılları arasında Fransa elçiliği esnasındaki faaliyetlerine dair büyük ve küçük Fransa sefaretnamesi vardır. **Büyük Sefaretname** Seyyid Abdülrahim Muhib Efendi'nin altı yıl boyunca kaldığı Fransa'daki elçiliği sırasında elinden geçen resmi işlemlere dair belgeleri bir araya toplayan bir mecmuadır. **Küçük Sefaretname** ise elçinin Fransa'ya yolculuğunu ve oradan dönüşünü ve Fransa'nın genel durumu hakkında bilgi veren bir eserdir³⁴.

Bazı Osmanlı vakanüvislerinin eserleri sefaretnameleri bazen bir bütün halinde ve bazen de kısaltarak vermişlerdir. Bu eserler ve bilgi verdikleri sefaretnameler şunlardır: **Silahdar Tarihi** (1654-1694), Kara Mehmed Paşa'nın Viyana Sefaretnamesi, Zülfikar Paşa'nın Mükaleme Takrihi; **Tarih-i Raşit** (1660-1721), Kara Meh-

32. Unat. a.g.e., 116-128.

33. 6. dipnota bakınız.

34. Unat. a.g.e., 184-201.

med Paşa'nın Viyana Sefaretnamesi, Yirmi Sekizinci Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi, Ahmed Dürri Efendi'nin İran Sefaretnamesi; **İzzi Tarihi** (1744-1751), Mustafa Nazif Efendi'nin İran Sefaretnamesi Mustafa Hattî Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi; **Seyyid Hakim Tarihi** (1747-1766), Mehmed Ağa'nın Lehistan Sefaretnamesi; **Tarih-i Vasıf** (1752-1775), Derviş Mehmed Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi, Ahmed Resmi Efendi'nin Viyana ve Prusya Sefaretnameleri, Mehmed Ağa'nın Lehistan Sefaretnamesi; **Tarih-i Cevdet** (1774-1826), Alemdar Mehmed Ağa'nın Buhara Sefaretnamesi, Vasıf Efendi'nin İspanya Sefaretnamesi ve Ahmed Azmi Efendi'nin Prusya Sefaretnamesidir.

Bu Osmanlı vakanüvislerinin eserlerinden başka bazı Osmanlı tarihçileri de sefaretnameler hakkında kısaltarak bilgi vermişlerdir. Bunlardan en önemlisi Ferra'izi-zade Mehmed Said'in **Tarih-i Gülşen-i Maarif** adlı iki cildlik çok geniş hacimli bir eserdir³⁵. Bu eserin bilgi verdiği sefaretnameler büyük bir ihtimalle İzzi ve Vasıf tarihlerinden iktibas edilerek yazılmıştır. Tarih-i Gülşen-i Maarif'in bilgi verdiği sefaretnameler şunlardır: Mustafa Nazif Efendi'nin İran Sefaretnamesi, Mustafa Hattî Efendi'nin Nemçe Sefaretnamesi, Derviş Mehmed Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi, Ahmed Resmi Efendi'nin Viyana ve Prusya Sefaretnameleri ve Mehmed Ağa'nın Lehistan Sefaretnamesi hakkında bilgi vermektedir. Görüldüğü üzere İzzi ve Vasıf tarihleri de aynı sefaretnameler hakkında bilgi verirler. Ayrıca Resul Havi tarafından 1720-1825 yılları arasında Bağdad'ın Osmanlı valilerine dair yazılan mahalli bir tarih olan **Davhet'ül-vüzera**'da Mustafa Nazif Efendi'nin İran Sefaretnamesinden bahsedilmektedir³⁶.

Kronolojik sıraya göre sefaretnamelere konu olan devletler ve sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

I. AVUSTURYA (NEMCE)

1. Hacı Zaganos (1460?)
2. Hidayet (1540?)
3. Kara Mehmed Paşa (1665) - Viyana Sefaretnamesi
4. Zülfikar Paşa (1688-1692) - Mükaleme Takriri
5. İbrahim Paşa (1719) - Viyana Sefaretnamesi
6. Mustafa Efendi (1730) - Viyana Sefaretnamesi (İstilah-ı Nemçe)
7. Hattî Mustafa Efendi (1748) - Nemçe Sefaretnamesi
8. Ahmed Resmi Efendi (1757-1758) - Viyana Sefaretnamesi

35. Bu tarihçinin hayatı ve eserleri için bkz: F.Babinger, **Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri**, (Çev: C.Üçok, Ankara, 1982), 382-383.

36. Resul Havi için bkz: Babinger, **ag.e.**, 275-276.

9. Ebubekir Ratip Efendi (1791-1792) - Nemçe Sefaretnamesi

II. AKKOYUNLU

10. Taceddin (1470?)

III. FRANSA

11. Yirmi Sekizinci Çelebi Mehmed Efendi (1720-1721) - Fransa Sefaretnamesi

12. Moralı Seyyid Ali Efendi (1797-1802) - Fransa Sefaretnamesi

13. Amedi Mehmed Said Galib Efendi (Paşa) (1802) - Fransa Sefaretnamesi

14. Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi (1806) - Fransa Sefaretnamesi

15. Seyyid abdurrahim Muhib Efendi (1806-1811) - Fransa Sefaretnamesi

16. Seyyid Mustafa Sami Efendi (Paşa) (1838) - Avrupa Risalesi

17. Abdürrezzak Bahir Efendi (1845) - Risale (Sefaretname)

IV. İRAN

18. Ahmed Dürri Efendi (1721) - İran Sefaretnamesi

19. Mustafa Nazif Efendi (1746) - İran Sefaretnamesi

20. Hacı Ahmed Paşa (1747) - İran Sefaretnamesi

21. Sümbülzade Vehbi Efendi (1776) - Kaside-i Tannane

22. Seyyid Mehmed Ref'i Efendi (1807) - İran Sefaretnamesi

23. Yasincizade Seyyid Abdülvehhab Efendi (1811) - Musavver İran Sefaretnamesi

24. Mehmed Tahir Münif Paşa (1872-1877) - Risale

V. RUSYA

25. Nişli Mehmed Ağa (1722-1723) - Rusya Sefaretnamesi

26. Mehmed Emni Efendi (Paşa) (1740-1742) - Rusya Sefaretnamesi

27. Derviş Mehmed Efendi (1755) - Rusya Sefaretnamesi

28. Şehdi Osman Efendi (1757-1758) - Rusya Sefaretnamesi

29. Kesbi Mustafa Efendi (1767-1768) - İbretname-i Devlet

30. Silahdar İbrahim Paşa (1771-1775) - Sefaretname-i Necati

31. Abdülkerim Paşa (1775-1776) - Sefaretname-i Abdülkerim Paşa

32. Mustafa Rasih Paşa (1793-1794) - Rusya Sefaretnamesi

VI. POLONYA (LEHİSTAN)

33. Mehmed Efendi (1730) - Lehistan Sefaretnamesi

34. Ali Ağa (1755) - Lehistan Sefaretnamesi

35. Mehmed Aga (1757-1758) - Lehistan Sefaretnamesi

VII. İSVEÇ

36. Mehmed Said Efendi (1732-1733) - Istokholm Sefaretnamesi (Mehmed Said Efendi Takriri)

VIII. HİNDİSTAN

37. Salim Efendi (1744-1749) - Hindistan Sefaretnamesi

IX. PRUSYA

38. Ahmed Resmi Efendi (1763-1764) - Prusya Sefaretnamesi

39. Ahmed Azmi Efendi (1790-1792) - Prusya Sefaretnamesi

40. Giritli Ali Aziz Efendi (1797-1798) - Prusya Sefaretnamesi

X. FAS

41. Seyyid İsmail Efendi (1785-1786) - Fas Sefaret Takriri

42. Ahmed Azmi Efendi (1787) - Fas Sefaret Takriri

XI. BUHARA HANLIĞI

43. Alemdar Mehmed Aga (1787-1791) - Buhara Sefaretnamesi

XII. İSPANYA

44. Vasıf Efendi (1787-1788) - İspanya Sefaretnamesi

XII. İNGİLTERE

45. Yusuf Agah Efendi (1793-1797) - Havadisname-i İngiltere

46. Yusuf Agah Efendi (1793-1797) - Journal du Voyage de Mahmoud Raif Effendi en Angleterre écrit par luy meme (1793-1797)

47. Mehmed Namık Paşa (1832) - Takrirler (Londra Sefaretnamesi)

XIII. İTALYA

48. Mehmed Sadık Rifat Paşa (1838) - İtalya Seyahatnamesi

Özetlersek, Avrupa, Asya ve Afrika ülkeleriyle ilgili sefaretnamelerin toplam sayısı ve ülkeler şunlardır:

Avrupa 36				Asya ve Afrika 12	
Avusturya(Nemçe)	9	Prusya	3	Akkoyunlu	1
Fransa	7	İspanya	1	İran	7
Rusya	8	İngiltere	3	Hindistan	1
Polonya (Leh.)	3	İtalya	1	Buhara Hanlığı	1
İsveç	1			Fas	2

Bu sefaretnamelerin yıllara ve ülkelere göre dağılımı da aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

1450-1550	Akkoyunlu 1, Avusturya 2,	3
1550-1560	-	-
1650-1700	Avusturya 2	2
1700-1750	Avusturya 3, Fransa 1, Hindistan 1, İran 3, Rusya 2, Polonya 1, İsveç 1	12
1750-1800	Avusturya 2, Buhara 1, Fas 2, İngiltere 2, İran 1, İspanya 1, Polonya 2, Prusya 3, Rusya 6	20
1800-1850	Fransa 6, İngiltere 1, İran 2, İtalya 1	10
1850-1900	İran 1	1

Tablolardan görüldüğü gibi günümüze kadar toplam 48 sefaretname ortaya çıkarılmıştır. Sefaretnamelerin yüzde 75'i Avrupa ülkeleri hakkında kalanları ise Asya ve Afrika'daki İslam devletleri hakkındadır. Bu eserler 1750 ile 1800 yılları arasında yoğunlaşmaktadır. Bunu sırası ile 1700-1750 ve 1800-1850 yıllara arası takip etmektedir. Aynı zamanda sefaretnamelerin en doruk noktaya ulaştığı 1790-1800 yılları arasını kapsayan on yıllık dönemde 7 tane sefaretname yazılmıştır. Burada şu hususu da işaret etmemiz gerekir ki, daimi olarak gönderilen ilk daimi elçilerimizden Viyana'ya giden İbrahim Afif Efendi'nin haricindekiler birer sefaretname ikmal etmişlerdir. Büyük ihtimalle İbrahim Efendi'nin sefareti esnasında ne zamanı ve ne de şartları müsait değildi. Zira o, Osmanlı Devletinin komşusu ve orta Avrupa'nın en önemli ve işlek başkenti olan Viyana' idi. Bu nedenle, İstanbul'un diğer daimi elçiliklere giden ve onlardan gelen yazışmaların koordinatörlüğünü yapan bir elçilik durumuna sahipti³⁷.

37. Kuran, a.g.e., 45.

Bu sayılara bakılarak Osmanlı Devletinin Avrupa devletleriyle nasıl uzun ve zorlu bir mücadele ve diplomatik ilişkide bulunduğu görülebilir³⁸. Genelde, Osmanlı Devletinin yenileşme ve reform hareketlerinde Fransa'nın etkisi inkar edilemez. Bu nedenle 18. yüzyılda diğer Avrupa ülkeleri arasında Fransa'ya çok büyük bir önem verilirdi. Diğer taraftan, tarihçiler tarafından Avusturya'nın rolü çok az biliniyordu ve genellikle de ihmal edilerek önemsenmemişti. Viyana'ya 17.yüzyılın ikinci yarısında ve 18. yüzyıl süresince Paris'e gönderilen elçilik heyetlerinin iki misli heyet gönderilmiştir. Bunların yarısına yakınına ait sefaretname bulunmaktadır. Bilindiği gibi Avusturya 16. yüzyıldan 18. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı Devletinin en önemli ve güçlü rakiplerinden birisiydi ve bir çok sefaretnameler de bu yüzden Avusturya ile ilgilidir. 18. yüzyılda Osmanlı Devleti kurumlarını ve bazı sistemlerini yenilemede ve tekrar yapılanmada ileri seviyedeki bir Avrupalı güç olarak Fransa ile birlikte Avusturya'yı model olarak seçtiğini sefaretnamelerin verdiği bilgilerden çıkartırız. Bundan başka, her iki büyük devlet Orta Avrupa'da ve Balkanlar'da aynı saha üzerindeki uzun sınırları paylaşmışlardı. Savaş ve barış zamanlarında diplomatlar, tüccarlar, mülteciler, kaçaklar ve haydutlar, misyonerler ve seyyahlar bu sınırları kullanmışlardı ve kendileriyle birlikte fikirleri, bilim ve teknikleri de karşılıklı getirip götürmüşlerdi. Bunlara ilaveten, III.Mustafa devrinde (1757-1744) Viyana'da tıp alanında öğretim görmeleri için ilk Türk öğrencileri Avrupa'ya gönderilmiştir. O dönemde Viyana'daki Oryantal Okulunun da Osmanlı araştırmaları hakkında en doruk noktasına ulaştığını unutmamak gerekir. Nitekim bu okuldan mezun olan Hammer meşhur Osmanlı Tarihini yazmıştır. 18. yüzyıl ve öncesi sefaretnamelerin sadece bir tanesi Fransa ile ilgilidir ve bu 18. yüzyıl reformlarına ilk etki edendir. Halbuki Avusturya ile ilgili toplam 9 sefaretname vardır ve bunların 5 tanesi bu yüzyılda yazılmıştır. Bunlardan sonuncusu olan Ebu Bekir Ratib Efendi sefaretnamesi ise Osmanlı devletinin o günden günümüze yenileşme hareketlerine temel olan eseridir³⁹.

Aynı yüzyılda Rusya hakkında toplam 8 sefaretname yazılmasına rağmen, bunlar her iki ülke arasındaki uzun ve zorlu mücadeleleri sebebiyle Osmanlı devlet erkanı tarafından dikkate alınmamış olmasına rağmen Rusya'daki her türlü gelişmelerin sıkıca takip al-

38. Türklerin Avrupa ile olan münasebetlerinin sosyolojik değerlendirmesi için bkz: H.İnalcık, "Osmanlılar'da Batı'dan Kültür Aktarması üzerine", Ed.H.İnalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi**, (İstanbul, 1993), 425-430.

39. Yalçinkaya, a.g.e., 13 ve Stein, **Habsburg Financial**, 235.

tına alındığının delili olsa gerektir. Ayrıca Osmanlılar Ruslardan nefret ediyorlardı ve onları gelişmekte olan bir ülke olarak görüyorlardı. Ruslar da Osmanlılar gibi medeniyet ve tekniklerine dair zamanın ihtiyaçlarını Batı Avrupa ülkelerinden alıyordu. Sefaretnamelerden anlaşılacağı üzere Ruslar zalim, hoşgörüsüz ve kaba bir millet olarak tasvir edilmektedir⁴⁰.

İngiltere, bu yüzyılın sonlarından itibaren gelecek yüzyılda toplayacağı meyvelerin tohumlarını atmaya başlamıştır. 19. yüzyıl başlarında Fransa, daha sonra İngiltere, Osmanlı devletinin reformları ile ilişkilerinde model olmaya başladı. Bunda kuşkusuz Yusuf Agah Efendi'nin Havadisname-i İngilteresi'nde toplanan raporlarla birlikte Mahmud Raif Efendi'nin yazdığı sefaretname ile o zamanki devlet erkanına, İngiliz kurumları hakkında çok geniş bir bilgi sağlamasının payı olduğu muhakkaktır. Onun eseri sayesinde Osmanlı erkanı doğrudan o devrin en gelişmiş ülkesinin kurumlarını tanımış ve daha sonraki Osmanlı devlet adamlarına aktarmıştır⁴¹.

Prusya ile ilgili sefaretnameler 18. yüzyılın ikinci yarısında gözükmeye başlar. Bunlar Osmanlı devlet adamlarına Prusya'nın hızla kalkınan ve büyüyen bir devlet olduğunu, fakat henüz büyük devletler kadar güçlü olmadığını bildirir. Sefaretnameleri yazarlar, Prusya'nın Osmanlı devletine karşı güvenilir olmayan politikalar uyguladığında hemfikirler. Bununla birlikte verilen bilgiler doğrultusunda Osmanlı yönetimi Prusya'nın gelecekte büyük bir devlet olarak ortaya çıkacağına kanaat getirmiş ve 19. yüzyıl Osmanlı-Prusya ilişkilerine temel teşkil edecek politikaların oluşturulmasında kılavuz olarak kullanmıştır⁴².

Görüldüğü üzere sefaretnamelerin büyük bir çoğunluğu Avrupa ülkeleri ve onların medeniyetlerini konu edinirler. Aynı zamanda Osmanlı dış siyasetini yönlendirmek için de birinci dereceden kaynaklılar. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı devleti, kurumlarını yenilemek ve tekrar yapılanmak için Batı ülkelerine yönelme eğilimine başladı. Osmanlı devletinin yaptığı bu tür atılımlar ve yapılan işler genelde Modernleşme veya Batılılaşma olarak adlandırılır⁴³.

40. Osmanlı-Rus elçiliklerinin karşılıklı gönderilmesine dair yapılan en son tetkik N. Itkowitz ve M. Mote, *Mübadele-An Ottoman-Russian Exchange of ambassadors*, (Chicago, 1970).

41. Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz: Yalçınkaya, a.g.m., 422-34.

42. Bu dönemde Prusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki tesirleri hakkında önemli bilgiler için bkz: Findley, a.g.m.,

43. Osmanlı Devletinin modernleşme hareketlerinin gelişimi için bkz: N. Berke, *The Development of Secularism in Turkey*, (Montreal, 1964), 23-85.

Bu hareketler üzerinde Batının tesiri inkar edilemez bir gerçektir, fakat bazen etki çok sınırlı olmuştur. Osmanlı devleti çağının her türlü askeri teknolojiye, bilime, sanayie ve sanattaki ilerlemelere sahip olmak istemişti. Bu nedenle sefaretnameler Avrupa ülkeleri hakkında ilk elden bilgiyi içermesi, Sultan ve onun bakanlarına yabancı ülkeler hakkında bilgi veren resmi Osmanlı kaynakları olması açısından önemlidir. Bundan dolayı sefaretnameler Avrupalılar hakkında Osmanlıların doğrudan gözlem ve deneyimlerini içeren raporlarıdır⁴⁴.

Bunu karşılık sefaretnamelerin bazı handikapları da vardır. Bunların Osmanlı diplomasisinin kaynağı olması nedeniyle gizlilik dereceli olan belgeler için kısıtlamalar ve sınırlandırmalar vardır. Sefaretnameleri yazan elçilik heyetleri eserlerinde gizlilik dereceli resmi raporları kaydetmemişlerdir. Zira raporlar resmi talimatlarını ve muhtemelen de devletin dış siyaseti ile ilgili gizli bilgileri kapsamaktaydı. Bundan başka, Avrupa'da daimi elçiliklerin kuruluşuna kadar Osmanlı elçileri kısa bir süre için tayin oluyorlardı ve görevlerini tamamladıktan sonra Sultan, Sadrazam ve Reisikütbla ayrı ayrı görüşerek onlara kendilerinin yapmış oldukları görüşmeleri ve gözlemleri hakkında şifahen bilgi verirlerdi. Sefaretnamelerde verilen bilgiler genellikle düzenli, itinalı ve bir yabancı ülke ile olan ilişkinin özel bir kısmı ile sınırlı oluyordu. Genel olarak sefaretnameler elçilerin görevlerinin bazı sebeplere dayandığını ve gönderilmenin arkasındaki motifler hakkında bilgi verirler⁴⁵.

Sefaretnameler farklı yönlerden ele alınarak incelenebilirler. Birincisi; Sefaretnameler Osmanlı elçiliklerinin diğer ülkeler özellikle de Avrupa hakkındaki izlenim ve gözlemlerini kapsayan birer seyahatname olarak kullanılabilirler. İkincisi; Sefaretnameler Osmanlı devletinin sosyal ve kültürel tarihinin bir kaynağı olarak düşünülebilir. Üçüncüsü; Osmanlı devlet erkanına reformlarını yaparken ilerlemiş Avrupa ülkeleri hakkında yeterli bilgi sağlayarak Osmanlı devletinin kurumlarını batı standartlarına göre tanzim etmede çok önemli yer tutmuşlardır. Dördüncüsü, Osmanlı devleti ile Batı arasında kültürel tesir tarihinin yazılı belgeleri olduğunu göstermiştir. Beşincisi; Bab-ı Ali ile yurt dışındaki temsilcileri arasındaki normal yazışmaların bir koleksiyonu olan diplomatik kaynak-

44. Yalçinkaya, a.g.e., 13-14, 161-183 ve Göçek, a.g.e., 16-17.

45. Yalçinkaya, a.g.e., 14.

tır. Son olarak da; sefaretnameler batı ülkelerindeki Osmanlı elçiliklerinin rolleri hakkında bilgi verirler⁴⁶.

Sefaretnamelerde Konuların Ele Alınışı

Sefaretnameler diğer Osmanlı belgelerinde olduğu gibi standart bir metodla yazılmamışlardır. Bununla birlikte bir çok sefaretnamede benzer unsurlar çoktur. Sefaretnamelerin bazıları Allah ve Peygamber gibi kutsal öğlere övgü ile yolculuk esnasında ilahi kudret sahibinden korunmalarını dileyerek başlarlar ve kendilerinin korunmasından dolayı da teşekkür ve minnettarlık duası ile biterler. Aynı zamanda metin içinde Kuran'dan küçük sureler ve ayetler ile hadis-i şerifler de vardır⁴⁷. Sefaretnameler genelde elçinin atanmasından görevini tamamlamasına kadar olan olayların tasviri niteliğini taşır ve sıklıkla birbirini takip eden benzeri olanları tasvir eder. Sefaretnamelerin hazırlanması sırasında genel olarak takip edilen usul şunlardır:

Başlangıçta sefaretnameleri kalem alanlar dua ile başlayarak Sultan ve onun ülkesi hakkında methiyeler düzerler. Sonra da elçi tayinine yol açan sebeplerin kısa bir izahı verilir. Genellikle bu kısmın bir özelliği de İstanbul'da elçi için yapılan teşrifat ve törenin tasviridir. Kuşkusuz sefaretnamelerin en önemli bölümlerinden biri de yolculuk ile şayet var ise karantina yapılan yerlerden bahsedilmesidir. Sefaretnamelerin büyük bir bölümü elçilikle mükellef oldukları ülkenin başkentine yapılan yolculuğu, şehre girişleri ve kalışları ve oradaki ilk izlenimleri hakkında çok teferruatlı bilgi verir. Kral, kraliçe, kraliyet ailesinin diğer mensupları ve o ülkenin diğer devlet erkani ile yapılan tanışma merasimleri ve buluşmaları kesinlikle belirtmeden geçemezler. Gidilen ülkenin kültürü kısmındaki anlatımda özellikle de askeri, mali, teknik, politik ve sosyo-kültürel kurum ve sistemleri çok önemli bir yer tutarlar. Bazen bulundukları ülkenin ileri gelen resmi makamları ve o ülkede bulunan başka devletlerin elçilikleriyle yapılan temaslardan da bahsedilir. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa ülkeleri arasındaki olaylar ve gelişmeler hakkında bilgilere de sıkça rastlanmaktadır. Zamanla bir çok sefaretname bu özellikte olmaya başlamıştır. Elçilik heyetinin

46. Yalçinkaya, a.g.e., 14-15.

47. Mehmed Emin Efendi'nin Rusya Sefaretnamesi buna iyi bir örnektir. Bu rapor için bkz: M.aktepe, Mehmed Emni Beyefendi (Paşa)'nın Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi, (Ankara, 1974).

İstanbul'a dönüşü ise genel olarak sefaretnamelerin son kısmını oluşturur. Bazıları da dua ile kapanırlar⁴⁸.

Sonuç olarak bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere sefaretnameler, Osmanlı diplomasi tarihi için ana kaynaklarından biri olarak kabul edilebilirler. Her ne kadar onlar kendi zaman ve mekanları için Osmanlı diplomatik kural ve protokolünün sadece bir kısmını izah ederse de, onlar Avrupa toplumunun tasvirini sağlayarak Osmanlı devlet erkanını Batıdaki gelişmelerden haberdar eder ve bir bütün olarak da Osmanlıların Avrupa'ya karşı olan tutumlarını sergiler. Diğer yandan da elçilerin nasıl ittifak yapmaya, askeri yardım sağlamaya, ticari imtiyazlar ve dış krediler için gayret sarfettiklerine ait diplomatik faaliyetlerin misallerini verirler. Sefaretnamelerin bir kısmında elçilerin bulundukları ülkedeki medyanın kendileri hakkındaki haberleri ile bunun kamu oyunda yaptığı tesirleri de yazılmıştır. Aynı zamanda bu eserler vasıtasıyla bir çok diplomatik ve teknik terimin nasıl ve ne zaman girmeye başladığı görülmekte olup, Doğu ve Batı arasındaki etkileşimin gelişme süreci hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Bunlara ilaveten sefaretnameler içerdikleri konular bakımından Osmanlı zihniyetindeki değişimin de birer göstergeleridir⁴⁹.

---

48. Yalçinkaya, a.g.e., 15-16.

49. Türklerin Batılılar ile olan ilişkilerinin tarihi, kültürel ve diplomatik tahlili için bkz: Y.Söylemez, "The Turks Place in Europe; A Historic, Cultural and Diplomatic Overview", V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi, Tebliğler (İstanbul 21-25 Ağustos 1989), (Ankara, 1990), 681-698.